

Specialieji baudžiamosios atsakomybės principai

Romualdas Drakšas
Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Administracinės teisės ir proceso katedros profesorius
Socialinių mokslų daktaras
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas: 271 45 45 Elektroninis paštas: draksas@tdd.lt

Straipsnyje pagrindinis dėmesys skirtas specialiųjų baudžiamosios atsakomybės principų analizei. Šie principai ne tik atskleidžia baudžiamosios atsakomybės esmę, bet kartu parodo pagrindines naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – BK) įtvirtintas idėjas, turinčias esminę reikšmę Lietuvos baudžiamajai politikai. Darbe taip pat aptarti šių principų realizavimo probleminiai aspektai.

Įvadas

Teisėje principas apskritai yra tas visuomeninio reiškinio pagrindas, pradinė pozicija, kuris bendriausia prasme suvokiamas kaip kreipiantysis pradas, grindžiantis tam tikro reiškinio turinį, jo konkrečias apraiškas ar atskirus elementus¹. Paprastai teisės principai skirstomi į dvi rūšis: teisės principus – normas ir išvestinius iš teisės normų principus, kurie nulemti paties reguliavimo objekto².

Viena iš šiuolaikinės baudžiamosios teisės ypatumų yra ta, kad jos sistema apima ypatingos rūšies normas – pagrindinius principus. Remiantis šiais principais, išreiškiamas ir apibrėžiamas pagrindinių baudžiamojo įstatymo normų, pasižyminčiu aukščiausia, imperatyvine juridine galia, turinys. Tai *inter alia* reiškia, kad jų pagrindu yra paremta šiuolaikinė baudžiamosios teisės sistema, reikalinga baudžiamosios atsakomybės realizavimui, formuojama tolimesnė Lietuvos baudžiamoji politika.

Lietuvos teisinėje mokslinėje literatūroje baudžiamosios atsakomybės principų analizė nėra sulaukusi pakankamo dėmesio, dažniausiai apsiribojama šių principų išvardijimu ir trumpu jų apibūdinimu, nors būtent šių principų turinio atskleidimas turi tiesioginę reikšmę teisingam baudžiamojo įstatymo taikymui.

¹ Jankauskas, K., „Teisės principų samprata ir jų formulavimo teisės aktuose ypatumai“. *Jurisprudencija*, 51(43), 2004, P. 19.

² Хропанюк, В. Н., *Теория государства и права*. Москва: Омега-Л, 2006.

Baudžiamosios atsakomybės principai: bendrieji klausimai

Baudžiamosios atsakomybės principai sudaro darnios teisės principų sistemos sudedamąją dalį, nustatančią apibrėžtą baudžiamosios teisės kryptį³. Pirmieji žodžiai parodo, kad šie principai priskirtini tam tikrai teisės sričiai – baudžiamajai teisei. Tai pamatinės šios teisės nuostatos, kuriomis paprastai grindžiami kiti svarbiausieji šios teisės institutai. Baudžiamosios atsakomybės principais užtikrinamas vidinis šiai teisės sričiai priklausančių normų neprieštarinumas bei nuoseklumas. Kaip ir kiti teisės principai esminę reikšmę jie įgyja, kai baudžiamosios teisės normos yra taikomos, vykdomos ar kitaip realizuojamos. Vadovaujantis aukščiau pateiktu teisės principų apibūdinimu, *baudžiamosios atsakomybės principus būtų galima įvardinti kaip pagrindines, atramines idėjas, esminius teisės pradus, kurie apsprendžia ir išreiškia baudžiamosios atsakomybės esmę bei jos paskirtį.*

Baudžiamosios atsakomybės principai Lietuvoje baudžiamajame įstatyme paprastai tiesiogiai nereglamentuojami ir jie neturi įprastinės, griežtai struktūrizuotos normos išraiškos (hipotezė, dispozicija, sankcija), bet atskleidžiami vertinant baudžiamosios atsakomybės sampratą, aiškinant atskiras įstatymų nuostatas, nagrinėjant kitus teisinius principus.⁴ Šie principai yra tiesiogiai susiję su valstybėje vyraujančiu baudžiamosios atsakomybės sampratos, jos atsiradimo pradžios ir pabaigos momentų suvokimu, su nuoseklia teisės normų sistema, vidiniu šios sistemos neprieštarinumu užtikrinančiu tinkamą atsakomybės realizavimą. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad ilgą laiką sovietinėje doktrinoje vyravo nuomonė, jog baudžiamosios atsakomybės, o kartu ir baudžiamosios teisės principais gali būti laikomi tik tie principai, kurie įtvirtinti įstatyme. Pavyzdžiui, S. Kelinos ir V. Kudriavcevo teigimu, principas privalo būti inkorporuotas į patį įstatymo tekstą, į BK bendrosios ir specialiosios dalių normas⁵. Tačiau daugelyje pasaulio šalių baudžiamuosiuose įstatymuose jie konkrečiai neįvardijami, bet išplaukia iš įstatymų turinio ar prasminio jų konteksto.

Svarbiausieji baudžiamajai atsakomybei principai buvo suformuluoti dar XVIII a. Pavyzdžiui, humanistinės krypties baudžiamojoje teisėje atstovas C. Beccaria savo knygoje „Apie nusikaltimus ir bausmes“ (1764 m.) pagrindė šių pagrindinių idėjų realizavimo būtinumą: teisėtumo, lygybės įstatymui, bausmės proporcingumo padarytai žalai, bausmės neišvengiamumo ir kt.⁶. Visos šios idėjos vėliau ne tik buvo nagrinėjamos baudžiamosios teisės

³ Teisės principai taip pat skirstomi ir pagal jų taikymo apimtį: bendrieji; tarpšakiniai; šakiniai; atskirų teisės institutų.

⁴ Pavyzdžiui, nagrinėjant valstybės baudžiamosios politikos principus. Paminėtina, kad Rusijos baudžiamojo kodekso bendrosios dalies pirmame skyriuje specialiai nurodyti ir aptarti tokie svarbiausieji principai: teisėtumo (3 straipsnis), piliečių lygybės įstatymui (4 straipsnis), kaltės (5 straipsnis), teisingumo (6 straipsnis) ir humanizmo (7 straipsnis). Уголовный кодекс Российской Федерации. Официальный текст. Москва: Омега-Л, 2004, С. 9-10.

⁵ Келина, С.Г., Кудрявцев, В.Н., *Принципы советского уголовного права*. Москва: Наука, 1988, С. 28-29

⁶ Bekarija, Č. *Apie nusikaltimus ir bausmes*. Vilnius: Mintis, 1992.

doktrinoje, bet daugelis jų dabar yra perkeltos į svarbiausius Vakarų Europos šalių įstatymus – konstitucijas.

Lietuvos baudžiamojoje teisėje galima išskirti šiuos bendruosius teisės principus, kurie kartu gali būti laikomi ir baudžiamosios atsakomybės principais: 1) teisėtumo principas; 2) teisingumo principas; 3) humanizmo principas; 4) lygybės įstatymams principas.

Be šių bendrųjų principų derėtų atkreipti dėmesį ir į kitus išplaukiančius iš baudžiamosios atsakomybės turinio principus, kurie iš esmės galėtų būti laikomi specialiaisiais principais:

1) *Nullum crimen, nulla poena sine lege* (niekas negali būti pripažintas kaltu ir nubaustas, jeigu nėra įstatymo)

2) Kalto asmens atsakomybės principas (*nulla poena sine culpa*).

3) Asmeninės atsakomybės ir baudmės individualizacijos principas

4) Atsakomybės neišvengiamumo principas

5) Draudimas bausti už tą pačią veiką du kartus (*non bis in idem*).

Tai išvestiniai principai, kurie iki šiol baudžiamosios teisės doktrinoje nebuvo specialiai nagrinėjami kaip baudžiamosios atsakomybės principai. Baudžiamosios atsakomybės principais juos galime pavadinti atsižvelgdami į šių principų esmę, jų reguliavimo sferą.

Pabrėžtina, kad bet kurio principo, kurį galima vadinti baudžiamosios atsakomybės principu, reguliavimo sfera turi sutapti su baudžiamosios atsakomybės turiniu ir visų pirma su pagrindiniu jos turinio elementu – neigiamomis pasekmėmis atsirandančiomis pripažintam kaltu nusikalstamos veikos padarymu asmeniui ir inicijuojamos valstybės, remiantis baudžiamosios teisės normomis ar su tokių normų pagalba. Todėl tam, kad pripažinti, jog atskiras teisės principas gali būti laikomas baudžiamosios atsakomybės principu, reikėtų įrodyti, kad jo reguliavimo sfera sutampa su vienu ar keliais baudžiamosios atsakomybės elementais.

Specialieji baudžiamosios atsakomybės principai teisės doktrinoje ir praktikoje

1. *Nullum crimen, nulla poena sine lege* **principas** nusako baudžiamojo įstatymo reikšmę pripažįstant asmenį kaltu ir realizuojant baudžiamąją atsakomybę. Todėl šio principo pagrindinė reguliavimo sfera – baudžiamojo įstatymo reikšmės akcentavimas baudžiamosios atsakomybės atsiradimui. Tačiau vienas iš baudžiamosios atsakomybės turinio elementų taip pat yra būtinumo vadovautis baudžiamosios teisės normos, realizuojant baudžiamąją atsakomybę, akcentas. Todėl sugretinę šio teisės principo reguliavimo sferą ir minėtą baudžiamosios atsakomybės turinio elementą, galime daryti išvadą, kad jie iš esmės sutampa. Taigi *Nullum crimen, nulla poena sine lege* principą galime laikyti ir baudžiamosios atsakomybės principu.

Šio principo esmę sudaro du sakiniai: „*nullum crimen sine lege*“ (nėra nusikaltimo be įstatymo) ir „*nulla poena sine lege*“ (nėra bausmės be įstatymo).

Nullum crimen sine lege yra pamatinė nuostata nustatanti, kad negalima jokia asmens baudžiamoji atsakomybė, jeigu nusikalstama veika nenumatyta baudžiamajame įstatyme ir nepaskelbta įstatymo nustatyta tvarka. *Nulla poena sine lege* įtvirtina nuostatą, kad asmeniui gali būti paskirta tik tokia bausmė, kuri numatyta baudžiamajame įstatyme⁷. Pabrėžtina, kad antroji principo dalis „*nulla poena sine lege*“ gali būti taikoma tik materialinėje baudžiamojoje teisėje, kai keliamas klausimas, ar už konkrečius veiksmus asmuo gali būti baudžiamas. Minėtas principas netaikytinas procesiniams baudžiamosios teisės aspektams.

Paminėtina, kad Vokietijos baudžiamojoje teisėje šio principo pagrindu išskiriami keturi pagrindiniai draudimai:

a) *nullum crimen sine lege certa* – nusikalstama veika ir dėl jos padarymo kylantys padariniai privalo būti maksimaliai aiškiai ir tiksliai aprašyti įstatyme (Bestimmtheitsgebot);

b) *nullum crimen sine lege praevia* – (praevia – anksčiu einąs) draudžiamas atgalinis baudžiamojo įstatymo veikimas (Rückwirkungsverbot), t. y. galioja bendra nuostata *lex retro non agit*, išskyrus tuos atvejus, kai įstatymas šalina atsakomybę ar švelnina bausmę (*lex benignior retro agit*);

c) *nullum crimen sine lege stricta* – draudžiama taikyti analogiją, taip pat plečiamąjį įstatymo aiškinimą, kuriuo yra sunkinama subjekto teisinė padėtis (Analogieverbot, verbot täterbelastender Analogie);

d) *nullum crimen sine lege scripta* – baudžiamoji teisė yra rašytinė teisė, todėl draudžiama taikyti sunkinančią subjekto padėtį paprotinę teisę (Verbot täterbelastenden Gewohnheitsrechts)⁸.

Šie draudimai taikomi ir Lietuvos baudžiamojoje teisėje. Todėl prof. V. Pavilionis šio principo reikšmingumą pagrindžia tuo, kad baudžiamojo įstatymo teksto netikslumai ir neaiškumai, leidžia teismui jį traktuoti savaip. Jo nuomone, kai kuriuose BK straipsniuose nepakankamai aiškiai išdėstytos normų dispozicijos sudaro sunkumų nustatant, kokie požymiai yra būtini kvalifikuojant veiką. Ypatingų sunkumų kyla tada, kai blanketinėse normose jų turinys tampa aiškus tik žinant kitą teisės aktą, kuris atskleidžia tam tikrų požymių turinį. Tokiais atvejais nusikaltimo turinys iš dalies apibrėžiamas ne baudžiamuoju įstatymu, o kitu teisės aktu, kuris paprastai turi kitų tikslų ir kartu

⁷ Abi šios esminės nuostatos į vieną pamatinę teiginį buvo sujungtos XIX a. pradžioje Johann Paul Anselm von Feuerbach. Nors H.J. Berman teigia, kad šis principas XVIII a. atspindėjo Prancūzijos revoliucijos sukurtoje „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje“. Berman, H. J., *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 252.

⁸ Verbot täterbelastenden Gewohnheitsrechts. Prieiga per internetą: <http://www.nullapoena.de>

yra panaudojamas baudžiamojoje teisėje⁹. Kitų įstatymų ar poįstatyminių aktų netikslumai gali sukelti nepageidaujamų padarinių asmens baudžiamajai atsakomybei.

Principas „*nullum crimen, nulla poena sine lege*“ pirmiausia tarnauja žmogaus teisių apsaugai. Būtent jis atmeta bet kokią galimybę savavališkai ir nepagrįstai patraukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn. Galima manyti, kad jis yra ir tam tikras žmogaus teisių užtikrinimo baudžiamosios teisės priemonėmis garantas. Pabrėžtina, kad Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija šį principą apibrėžia 7 straipsnio 1 dalyje, kurioje nustato: „Niekas negali būti nuteistas už veiksmus ar neveikimą, kurie pagal galiojusius jų įvykdymo momentu valstybės vidaus įstatymus ar tarptautinę teisę nebuvo laikomi nusikaltimais. Taip pat negali būti skiriama griežtesnė bausmė negu ta, kuri galėjo būti taikyta nusikaltimo padarymo momentu.“¹⁰. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statute numatyta, kad „Pagal šį Statutą asmuo netraukiamas baudžiamojon atsakomybėn, jei tiriamas elgesys padarymo metu nėra pripažįstamas nusikaltimu, priklausančiu Teismo jurisdikcijai.“¹¹ Taip pat šiame statute nurodytas būtinumas aiškinti nusikaltimo sąvoką labai tiksliai nesivadovaujant jokia analogija.

Lietuvos Respublikos baudžiamieji įstatymai detalizuoja tarptautinių dokumentų nuostatas ir nurodo, kad veikos nusikalstamumą ir baudžiamumą nustato įstatymas, galiojęs veikos padarymo metu (BK 1 ir 2 straipsniai). Baudžiamųjų įstatymų grįžtamojo galiojimo draudimas *expressis verbis* įtvirtintas BK 7 straipsnio 3 dalies normoje: „Įstatymas, nustatantis veikos nusikalstamumą, griežtinantis bausmę ar kitaip sunkinantis veiką padariusio asmens teisinę padėtį, neturi grįžtamosios galios.“

Taigi visose šiose normose yra suformuluotas pagrindinis baudžiamosios teisės principas, kuris taip pat gali būti laikomas ir baudžiamosios atsakomybės principu: *nullum crimen, nulla poena sine lege*. Vadovaujantis šiuo principu, asmuo gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn tik už tokią veiką, kuri jos padarymo metu buvo numatyta baudžiamajame įstatyme kaip nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas, draudžiama taikyti asmeniui griežtesnę bausmę nei nustatyta įstatyme, galiojusiame veikos padarymo metu. Tik išimtiniais atvejais įstatymų leidėjas, specialiai tai aptaręs, gali nustatyti baudžiamojo įstatymo grįžtamąjį galiojimą.

E. Kūris visiškai pagrįstai teigia, kad konstatavus, jog „negalima iš asmens reikalauti laikytis taisyklių, kurių jo veiklos metu nebuvo ir todėl jis negalėjo žinoti būsimų reikalavimų“ ir

⁹ Pavilionis, V., „Lietuvos Baudžiamųjų įstatymų reforma Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos kontekste. Lietuvos teisės kūrimo principai“. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 1995, p. 19-21; Abramavičius, A., Čepas, A., Drakšienė, A. ir kt., *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis*. 3 leid. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 50-51.

¹⁰ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7 (1950 m. lapkričio 4 d.). Valstybės žinios, 2000, Nr. 96-3016.

¹¹ Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos Statutas (priimtas 1998 m. liepos 17 d. Jungtinių Tautų diplomatinėje įgaliotųjų atstovų konferencijoje). Valstybės žinios, Nr. 49-2165, 2003.

kad „teisės subjektas turi būti tikras, kad jo veiksmai, padaryti vadovaujantis teisės aktais, galiojusiais jų padarymo metu, bus laikomi neteisėtais“ bei akcentavus būtinumą nustatyti stabilią teisinę tvarką, pabrėžus, kad teisės aktai negalioja atgal, tačiau įtvirtinus tokį teisinį reguliavimą, kuriuo nustatomos sankcijos už praityje įvykdytas veikas (neveikimą), pagrįstai būtų laikomas ydingu tiek Konstitucijos požiūriu¹², tiek baudžiamosios teisės prasme.

2. Kalto asmens atsakomybės principas (*nulla poena sine culpa*). Pagal Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalį asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. BK 2 straipsnis, reglamentuojantis pagrindines baudžiamosios atsakomybės nuostatas, numato, kad asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir tik jeigu veikos padarymo metu iš jo buvo galima reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio. Vadinasi, baudžiamoji atsakomybė siejama su asmens pripažinimu kaltu ir šis principas nurodo, kad tik kaltas nusikalstamos veikos padarymu asmuo gali atsakyti. Kalto asmens atsakomybės principas neginčytinai laikytinas vienu iš baudžiamosios atsakomybės principu, nes apibrėžia būtinas sąlygas baudžiamajai atsakomybei atsirasti.

Nekaltumo prezumpcijos principas buvo įtvirtintas 1215 metais viename iš pirmųjų teisės aktų Didžiojoje Laisvių Chartijoje (*Magna Charta*). Didžiosios Laisvių Chartijos 39 straipsnyje buvo nurodyta nuostata, kuri turėjo didelę reikšmę įtvirtinant žmogaus teises – pripažinimą kaltu tik teismo nuosprendžiu ir tik pagal įstatymą. Vėliau ši nuostata buvo pakartota ir Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 2 dalyje: „Kiekvienas, kaltinamas padaręs nusikaltimą, laikomas nekaltu tol, kol jo kaltė neįrodyta pagal įstatymą“¹³. Šis principas įtvirtinamas ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 11 straipsnio 1 dalyje, kurioje teigiama, kad „Kiekvienas, kaltinamas padaręs nusikaltimą, turi teisę būti laikomas nekaltu tol, kol jo kaltė neįrodyta pagal įstatymą per viešą teisminį nagrinėjimą, kur jam bus suteikiamos visos būtinos gynybos garantijos“¹⁴. Analogiška nuostata įtvirtinta ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 2 dalyje¹⁵.

Šis principas taip pat yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnyje ir BK 2 straipsnyje. Antai, kaip minėta, Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas nėra įrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu

¹² Kūris, E., „Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje“. Konferencijos „Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje“ medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2002, p. 70.

¹³ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Valstybės žinios, Nr. 77-3288, 2002.

¹⁴ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Valstybės žinios, Nr. 68-2497, 2006.

¹⁵ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7 (1950 m. lapkričio 4 d.). Valstybės žinios, 2000, Nr. 96-3016.

teismo nuosprendžiu. Pabrėžtina, kad Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra konstatavęs, jog Konstitucijoje įtvirtinto nekaltumo prezumpcijos imperatyvo turi būti laikomasi, kadangi jis yra viena svarbiausių teisingumo vykdymo demokratinėje teisinėje valstybėje garantijų, kartu ir svarbi žmogaus teisių ir laisvių garantija. Pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas 2004 m. gruodžio 29 d. nutarime pabrėžė, jog ypač svarbu, kad nekaltumo prezumpcijos laikytųsi valstybės institucijos ir pareigūnai, kad viešieji asmenys, kol asmens kaltumas padarius nusikaltimą nebus įstatymo nustatyta tvarka įrodytas ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu, apskritai turi susilaikyti nuo asmens įvardijimo kaip nusikaltėlio – priešingu atveju galėtų būti pažeista žmogaus orumas ir garbė, pakenkta įvairioms asmens teisėms ir laisvėms¹⁶. Kai visuomenėje iš anksto yra „nuteisiamas“ ir pasmerkiamas žmogus, nekaltumo prezumpcija nebegalioja.

Deja, tenka konstatuoti, kad Europos žmogaus teisių teismas nagrinėjo nemažai bylų, susijusių su nekaltumo prezumpcijos pažeidimu tarp jų ir bylose prieš Lietuvą. Antai byloje *Daktaras prieš Lietuvą* (Pareiškimo Nr. 42095/98) buvo keliamas klausimas dėl nekaltumo prezumpcijos pažeidimo. 1996 m. vasario 18 d. Generalinės prokuratūros Organizuoto nusikalstamumo skyriaus prokuroras iškėlė baudžiamąją bylą pareiškėjui. Jis buvo įtartas bendrininkavimu reikalaujant ir gaunant 7000 Amerikos dolerių (USD) išpirką už pavogto J.M. priklausiusio automobilio grąžinimą. 1996 m. balandžio 1 d. H. Daktarui buvo pareikšti kaltinimai. Susipažinę su bylos medžiaga, pareiškėjas ir jo gynėjas pateikė prašymą prokurorams nutraukti bylą dėl įrodymų nepagrįstumo, tačiau 1996 m. spalio 1 d. prokuroro sprendimu jų prašymas buvo atmestas. Pareiškėjas skundėsi, kad prokuroras 1996 m. spalio 1 d. sprendime paskelbė jį kaltu, pažeisdamas Konvencijos 6 straipsnio 2 dalį. Šios bylos sprendime Teismas priminė, kad „nekaltumo prezumpcija, įtvirtinta Konvencijos 6 straipsnio 2 dalyje yra vienas iš teisingo baudžiamojo proceso elementų. Ji bus pažeista, jei pareigūno teiginys, susijęs su asmeniu, kuriam pareikšti kaltinimai dėl nusikaltimo, atspindi nuomonę, kad jis yra kaltas, prieš tai, kai tai buvo įrodyta pagal įstatymą. Pakanka, kad (net jei nėra jokių formalių išvadų) būtų tam tikri samprotavimai, leidžiantys daryti išvadą, kad pareigūnas laiko kaltinamąjį kaltu¹⁷. Šiuo aspektu

¹⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos konstitucijai“. Valstybės Žinios, Nr.1-7, 2005.

¹⁷ Teismas pateikia nuorodą į *mutatis mutandis*, 1995 m. vasario 10 d. sprendimą byloje *Allenet de Ribemont v. France*, series A no. 308, paragraf. 35 Ši byla buvo susijusi su aukštų policijos pareigūnų Vidaus reikalų ministro spaudos konferencijos metu nurodyto asmens, kaip nusikaltusiojo, sulaikymu. Teismas nustatė, kad 1976 m. gruodžio 24 d. nužudžius Jeaną de Broglie, Vidaus reikalų ministras Pomatowski, teismo policijos direktorius Ducretas ir kriminalinės paieškos viršininkas Ottavioli 1976 m. gruodžio 29 d. dalyvavo spaudos konferencijoje, kurios metu minėjo *Allenetą de Ribemontą*. Šis asmuo tą pačią dieną buvo sulaikytas. Vertindamas šį faktą, teismas nurodė, kad minčių ir įsitikinimų reiškimo laisvė, garantuojama Konvencijos 10 straipsnyje, apima teisę gauti ir skleisti informaciją. Konvencijos 6 straipsnio 2 punkte įtvirtintas nekaltumo principas negali trukdyti pareigūnams informuoti visuomenę apie nusikaltimo tyrimą. Tačiau privalo vadovautis nekaltumo prezumpcija ir informuoti visuomenę korektiškai, neatskleisdami

Teismas pabrėžė pareigūnų teiginiuose, išsakytuose, kol asmuo dar nebuvo teistas ir pripažintas kaltu dėl nusikaltimo padarymo, pasirinktų žodžių svarbą¹⁸. Nors Teismas padarė galutinę išvadą, kad prokuroro naudoti 1996 m. spalio 1 d. sprendime teiginiai nepažeidė H. Daktaro nekaltumo prezumpcijos, vis dėlto jis atkreipė dėmesį į tai, kad nekaltumo prezumpciją gali pažeisti ne tik teisėjas ar teismas, bet ir kitos valdžios institucijos, įskaitant prokurorus, ypač tais atvejais, kai prokuroras, kaip šioje byloje, vykdo kvaziteisminę funkciją, išspręsdamas pareiškėjo prašymus panaikinti kaltinimus parengtinio tyrimo stadijoje, kurią jis kontroliuoja procesine prasme.

Be praktinių problemų, galime išskirti ir kai kurias teorinio pobūdžio problemas susijusias su kalto asmens atsakomybės principo pažeidimu. Visų pirma tai juridinių asmenų atsakomybės nustatymo klausimai. Juridinio asmens kaltės problema negali būti išspręsta vadovaujantis psichologinės kaltės samprata. Galima nustatyti juridinio asmens valią, tačiau niekada nepavyks nustatyti juridinio asmens psichinio santykio su fizinio asmens, įgyvendinusio juridinio asmens funkcijas, padaryta nusikalstama veika. Tai reiškia, kad tokiais atvejais juridinio asmens kaltė įgauna vertinamuosius kriterijus ir turi būti išreikšta objektyviai. Juridinio asmens kaltė nustatoma nurodant jam pareigą atidžiai ir rūpestingai kontroliuoti savo darbuotojus¹⁹. Toks kaltės pagrindimas remiasi normatyvinės, objektyvios kaltės teorija, kaip priekaišto juridiniam asmeniui, kuris elgiasi neteisėtai, pažeisdamas teisės normų ginamas vertybes, pareiškimas. Kitaip tariant, juridinio asmens kaltės, padarius nusikalstamą veiką, pripažinimas iš esmės yra objektyvaus pakaltinamumo įtvirtinimas, nes tokiu atveju konstatuotinas labai „dirbtinis“ juridinio asmens kaltės nustatymas, kuris siejamas tik su nusikalstamos veikos pasėkoje gauta nauda. Galėtume manyti, kad sutinkant su tokiu kaltės nustatymo būdu, analogiškai reiktų nustatyti ir fizinio asmens kaltę. To reikalautų lygybės prieš įstatymą principas. Todėl tais atvejais, kai vienas asmuo neprašytas antrojo, jam apie tai nepranešęs ir pastarajam nežinant, daro nusikalstamą veiką jo naudai, vadovaudamasis tik draugiškumu ar panašiais altruistiniais motyvais, kaltu turėtumėme laikyti ir antrąjį asmenį, kuris ne tik nedalyvauja nusikalstamos veikos padaryme, bet ir nežino apie ją, nors gauna iš tokios veikos naudą. Būtent tam, kad išvengti tokių situacijų, kaltė buvo apibrėžiama kaip asmens darančio nusikalstamą veiką psichinis santykis su jo daroma veika ir pasekmėmis. Pripažinus minėtą juridinio asmens kaltės nustatymo būdą, tektų keisti ir kaltės sąvoką. Tokiu atveju ją būtų galima

profesinių paslapčių, itin santūriai. Kai kurie aukšti policijos pareigūnai nesivaržydami nurodė Allenetą de Ribemondą kaip vieną iš kurstytojų, vadinasi, kaip nužudymo bendrininką. Čia kalbama apie akivaizdų kaltinimą, kuris, viena vertus, paskatino visuomenę tuo patikėti, kita vertus, iš anksto nulėmė kompetentingų teisėjų faktų įvertinimą. Taigi Teismas konstatavo, kad buvo pažeistas konvencijos 6 straipsnio 2 punktas (8 balsai prieš 1). Berger, V., *Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 297-300.

¹⁸ Byla Daktaras prieš Lietuvą (Pareiškimo Nr. 42095/98) Sprendimas. Strasbūras 2000 m. spalio 10 d. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai byloje prieš Lietuvos Respubliką 1997 01 01–2001 01 01. 1 leidim. Teisinės informacijos centras, 2002, p. 199–200.

¹⁹ Sinkevičius, E., „Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė pagal 2000 m. Lietuvos Respublikos Baudžiamąjį kodeksą ir jos sąlygos“. *Teisė*, 48, 2003, p. 141.

apibūdinti kaip asmens psichinę būseną priklausančią nuo nusikalstamos veikos padarinių, t.y. nepriklausomai nuo to, ar asmuo dalyvavo nusikalstamos veikos padaryme, svarbu, jog jis gavo tam tikrą naudą. Tačiau tokia kaltės samprata aiškiai prieštarautų istoriškai susiklosčiusiam doktrininiam ir praktiniam kaltės sampratos suvokimui. Šiuo požiūriu Dennis Lloyd visiškai teisus teigdamas, kad grupinė asmenų atsakomybė (šiuo atveju juridinio asmens), nors ir yra šių dienų gyvenimo realybė, diskutuotina jau vien dėlto, jog grupės asmenų psichinės savybės nėra identiškos fizinio asmens psichinėms savybėms²⁰.

Taigi, atsiradus juridinio asmens baudžiamajai atsakomybei, kalto asmens atsakomybės principo reguliavimo sfera turėtų keistis ir būti pritaikoma naujai susiklosčiusiems santykiams. Labai sunku teoriškai suderinti kalto asmens atsakomybės principą, dabar galiojantį kaltės suvokimą ir objektyvaus pakaltinimo įteisinimą. Galima šį atvejį traktuoti kaip išimtį, bet kita vertus, principas yra pagrindinė reiškinių nuostata ir bet kokios išimtys jo galiojime menkina šio teisės principo reikšmę. Teisingiau būtų sakyti, kad atsiradus išimčiai, teisės principas kai kuriais atvejais tampa deklaratyvus ir nėra būtina jo laikytis absoliučiai visais atvejais. Žinoma, tokiai išvada galimas oponuojantis teiginys, kad dabartinėje Lietuvos teisėje praktika ir teisės teorija dažnai pasuka skirtingais keliais ir juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės buvimas, nors ir pažeidžia klasikinius baudžiamosios teisės ir baudžiamosios atsakomybės teorinius teiginius, tačiau, iš esmės, niekam netrukdo. Štai teismai beveik niekuomet nenagrinėja juridinio asmens kaltės klausimo, apsiribodami konstatavimu apie fizinio asmens atliktas nusikalstamas veikas. Toks argumentavimas/pasiteisinimas būtų nevisiškai teisingas, nes, esant analogiškomis nusikalstamoms veikoms, skirtingiems subjektams suponuoja skirtingą teismų praktiką ir skirtingą tokių pat nusikalstamų veikų sudėties vertinimą. Tokia padėtis leistų daryti prielaidas apie juridinių asmenų, kaip nusikalstamų veikų subjektų, diskriminaciją.

Taigi kalto asmens atsakomybės principo taikymas nacionalinėje baudžiamojoje teisėje yra nevienareikšmis. Reikėtų manyti, kad šis, kaip ir kiti, baudžiamosios atsakomybės principai turi būti taikomi visa apimtimi ir be išlygų.

3. Asmeninės atsakomybės ir bausmės individualizacijos principas apibūdina baudžiamosios atsakomybės taikymo sferą subjektų atžvilgiu²¹. Šio principo turinys visiškai sutampa su baudžiamosios atsakomybės turiniu. Tokios išvados nepaneigia net neaiškumai ir dviprasmybės atsiradusios numačius juridinio asmens baudžiamąją atsakomybę. Juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės įvedimas leidžia kvestionuoti šio principo taikymo ribas, bet ne jo reguliavimo sferą. Todėl, darytina išvada, kad asmeninės atsakomybės ir bausmės individualizacijos

²⁰ Ллойд, Д., *Идея права. Репрессивное зло или социальная необходимость*. Москва: Югона, 2002, с. 344-346

²¹ Individualios baudžiamosios atsakomybės idėja kartu su kitomis baudžiamajai atsakomybei svarbiomis nuostatomis (lygybės įstatymui, humanizmo, teisingumo ir pan.) buvo iškelta dar XVIII a. švietėjų.

principas išlieka vienas svarbiausių baudžiamosios atsakomybės principų. Šio principo vykdymas iš esmės užkertą kelią bet kokioms grupinėms represijoms.

Baudžiamasis įstatymas nustato asmeniui tam tikras teises pareigas. Šio įstatymo normos įpareigoja elgtis tam tikru būdu. Priešingas elgesys įstatymo siejamas su sankcija. Individuali atsakomybė siejama su bendro ir individualaus pobūdžio teisinėmis pareigomis. Baudžiamasis įstatymas nustato bendrą teisinę pareigą (nevokti, nežudyti, nesukčiauti), o teismo nuosprendis (individualioji teisės norma) konkrečioje byloje už neteisėtą elgesį nurodo individualius teismo nustatytus įpareigojimus, kuriuos privaloma vykdyti. Savo pareigų (teismo įpareigojimų) vykdymo asmuo negali perkelti tretiesiems asmenims. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija 2006 m. kovo 14 d. nutartyje (Baudžiamoji byla Nr. 2K–260/2006) konstatavo, kad baudžiamoji atsakomybė yra asmeninė, individuali, nepriklausanti nuo kito asmens atlikto administracinio teisės pažeidimo, drausminio nusižengimo, civilinio delikto ar nusikaltimo bei baudžiamojo nusižengimo²².

Aiškiausiai asmeninės atsakomybės ir bausmės individualizavimo principas išreikštas BK 2 straipsnyje, kuriame nurodyta, kad pagal baudžiamąjį įstatymą atsako tik tas asmuo, kurio padaryta veika atitinka baudžiamojo įstatymo nustatytą nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėtį. Paprastai, aiškinant šio principo turinį, teigiama, kad baudžiamosios teisės normos turi užtikrinti, jog baudžiamojon atsakomybėn būtų traukiamas tik kaltas nusikaltimo padarymu asmuo, ir ši atsakomybė realizuojama individualizuotai²³. Todėl BK 54 straipsnyje *expressis verbis* įtvirtinta nuostata, kad skirdamas bausmę, teismas atsižvelgia į kiekvieno asmens padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį, kaltės formą ir rūšį, padarytos nusikalstamos veikos motyvus ir tikslus, nusikalstamos veikos stadiją, kaltininko asmenybę, asmens kaip bendrininko dalyvavimo darant nusikalstamą veiką formą ir rūšį, atsakomybę lengvinančias bei sunkinančias aplinkybes.

Būtų logiška manyti, kad susijusios su baudžiamąja atsakomybe, neigiamos pasekmės turėtų atsirasti tiksliai kaltai nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui. Tačiau faktiškai baudžiamosios atsakomybės padarinių ribos yra daug platesnės. Todėl, analizuojant praktinę situaciją, galima teigti, kad šio principo galiojimas yra labai sąlyginis ir diskutuotinas. Kiekvieną kartą baudžiant asmenį, kaltą nusikaltimo padarymu, nukenčia ir jo aplinkoje esantys asmenys – visų pirma jo sutuoktinis ir vaikai, bei kiti artimieji. Net vienos iš švelnesnių bausmių – baudos paskyrimas visuomet turi platesnių neigiamų padarinių, pavyzdžiui, tam tikros pinigų sumos neteko ne tik nuteistasis, bet ir visa šeima. Nuteisimas laisvės atėmimu paprastai skaudžiai atsiliepia visai šeimai,

²² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K–260/2006. Prieiga per internetą: <http://www.lat.lt>

²³ Abramavičius, A., Čepas, A., Drakšienė, A. ir kt., *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis*. 3 leid. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 51.

ypač jeigu nuteistasis buvo vienintelis, ar pagrindinis šeimos maitintojas ir pan.²⁴ Atsiradus juridinių asmenų baudžiamajai atsakomybei, šis principas tapo dar labiau kontraversišku. Būtina atsižvelgti į tai, kad, baudžiant juridinį asmenį, visuomet nukenčia to juridinio asmens akcininkai ar dalininkai dažniausiai neturintys nieko bendro su padaryta nusikalstama veika.

4. Atsakomybės neišvengiamumo principo svarbą šiandien pripažįsta daugelis baudžiamosios teisės specialistų. Tačiau dėl jo taikymo svarbos yra daug diskutuojama²⁵. Ypatingai tais atvejais, kai kalbama apie nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę²⁶.

Atsakomybės neišvengiamumo principo realizavimas reiškia, kad kiekvienas, padaręs nusikalstamą veiką, privalo už ją atsakyti. Šio principo turinį sudaro ne tiek sąlygų būtinų baudžiamajai atsakomybei atsirasti nustatymas, kiek nurodymas prievolės atsakyti nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui. Tai sutampa su vienu iš baudžiamosios atsakomybės turinio elementu – prievole atsakyti nusikaltimą padariusiam asmeniui. Todėl, galima teigti, kad atsakomybės neišvengiamumo principas taip pat yra vienas iš baudžiamosios atsakomybės principų.

Atsakomybės neišvengiamumo principą galima aiškinti dviem kryptimis. Visų pirma tai tinkamas baudžiamųjų įstatymų kūrimas, nepaliekant spragų leidžiančių nusikalstamą veiką padariusiems asmenims išvengti baudžiamosios atsakomybės. Šiuo atveju reiktų pabrėžti tinkamos valstybės baudžiamosios politikos būtinumą kriminalizuojant ir dekriminalizuojant veikas²⁷. Ganėtinai dažni atvejai, kai geriausiai galima kovoti su kurio nors neigiamo socialinio reiškinio paplitimu jį nedraudžiant ir nepersekiojant baudžiamosios teisės priemonėmis, bet atvirksčiai – legalizuojant ir kartu sukuriant didesnes šio reiškinio kontrolės galimybes. Kiekvieno žmogaus poelgiai yra nulemti pasirinkimo tarp gaunamos naudos ir tikėtinų neigiamų pasekmių. Pavyzdžiui, tuo atveju kai iš nusikalstamos veikos gaunama nauda didelė, jis linkęs rizikuoti ir bandyti bet

²⁴ Ibid., p. 52.

²⁵ Vertinant šį principą gali kilti klausimas, o kaipgi jis dera su atleidimu nuo baudžiamosios atsakomybės. Pabrėžtina, kad tais atvejais asmuo **ne išvengia baudžiamosios atsakomybės**, bet yra nuo jos atleidžiamas. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės – tai asmens, teismo pripažinto kaltu padarius nusikalstamą veiką, sąlyginis arba besąlyginis atleidimas nuo tų pasekmių, kurios sudaro baudžiamosios atsakomybės turinį, ir teistumo (*Baudžiamoji teisė*. Bendroji dalis. 3 leid. Vilnius: Eugrimas, 2001. p. 375). *Inter alia* tai reiškia, kad valstybė **pati laisva valia** atsisako neigiamai vertinti padariusį nusikalstamą veiką asmenį. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės galimas tik tada, kai asmens veikoje yra visi nusikalstamos veikos sudėties požymiai. Jeigu nusikalstamą veiką padaryta būtinosios ginties ar būtinojo reikalingumo sąlygomis arba dėl kitų baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių, be kaltės, nesulaukus baudžiamosios atsakomybės amžiaus, tai asmuo apskritai negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, todėl tokiais atvejais negalimas ir atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, o kartu savaimė atkrita atsakomybės neišvengiamumo principo įgyvendinimo problema. Teisinėje valstybėje baudžiamoji atsakomybė nėra savitiksle, bet padariusio nusikalstamą veiką asmens pataisymo priemonė. Valstybė turėtų būti suinteresuota, kad tvarka ir rimtis visuomenėje būtų palaikoma ne griežčiausių ir kartu brangiausių represinių priemonių pagalba, bet pataisant ir koreguojant nusikalstamas veikas padariusių asmenų elgesį kitomis teisėtomis priemonėmis. Visa tai neprieštarauja atsakomybės neišvengiamumo principui.

²⁶ Justickis, V., *Kriminologija. I dalis*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2001; Drakšienė A., Drakšas R. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė*. 2 leid. Vilnius: Eugrimas, 2008.

²⁷ Švedas, G., „Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvos Respublikoje 1995-2004 metais“. *Teisė*, 56, 2005, p. 66-71.

kokiais, dažniausiai neteisėtais būdais išvengti neigiamų pasekmių, kartu nenutraukiant neteisėtos veikos darymo (pavyzdžiui, kontrabanda). Tačiau tais atvejais, kai asmeniui suteikiama galimybė tą pačią veiką vykdyti legaliai, bet mokėti mokesčius ar laikytis tam tikrų taisyklių – gaunamos naudos ir patiriamos rizikos santykis pasikeičia ir asmuo dažniausiai nusprendžia be reikalo nerizikuoti. Žinoma, ne visoms nusikalstamų veikų rūšims tai gali būti taikoma. Visų pirma tai gali būti taikytina, pavyzdžiui, naminės degtinės gamybai. Kova su šiomis nusikalstamomis veikomis baudžiamosios teisės priemonėmis šiandien yra ir nepakankamai efektyvi, ir neadekvačiai brangi. Lygiai taip pat galima teigti, kad dažni pridėtinės vertės grobstymo atvejai tiesiog užprogramuoti Pridėtinės vertės mokesčio įstatymo klaidose, o nereti mokesčių vengimo atvejai sąlygoti valstybės fiskalinės politikos, pagrįstos daugiausia elementaria matematika, bet ne finansiniais argumentais.

Kita vertus, atsakomybės neišvengiamumo principo įgyvendinimas turėtų būti laikomas veiksminga teisėsaugos institucijų nusikalstamų veikų kontrolės priemone. Lietuvoje nusikalstamų veikų nemažėja, o jų išaiškinamumas varijuoja nuo 37,4 proc. (2003 m.) iki 44, 2 proc. (2009 m.) Pabrėžtina, kad didelis neišaiškintų nusikaltimų skaičius, ilgai užtrunkantys bylų tyrimai akivaizdžiai mažina visuomenės pasitikėjimą teisėsauga, nes ji neužtikrina šio principo įgyvendinimo ir dėl to atsiranda nebaudžiamumo atmosfera bei linčo teismo (angl. *lynch law*) apraiškos. Tokios tendencijos ir negerėjančios situacijos priežastys glūdi ne tik pačiame baudžiamajame įstatyme ar jo formuluotėse, o yra susijusios ir su nusikalstamas veikas tiriančių pareigūnų kvalifikacija, ekonomine šių institucijų padėtimi bei ne visuomet smerkiamu visuomenės požiūriu į nusikaltimus. Antai tokios nusikalstamos veikos kaip kontrabanda, mokesčių nesumokėjimas, neteisėtas namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų gaminimas dažnai kai kuriuose visuomenės sluoksniuose apskritai nėra laikoma nusikalstama veika.

Kokios bebūtų tokios situacijos priežastys, atsižvelgiant į esamą padėtį, galime konstatuoti, kad atsakomybės neišvengiamumo principas šiuo metu Lietuvoje yra daugiau deklaratyvus nei realiai veikiantis.

5. Draudimas bausti už tą pačią veiką du kartus (*non bis in idem*) yra įtvirtintas tarptautiniuose teisės aktuose. Tai vienas esminių baudžiamosios atsakomybės principų ir jo laikymąsi užtikrina teismas.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Septintojo protokolo 4 straipsnio 1 dalyje bei Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 7 dalyje nustatyta, kad niekas negali būti persekiojamas ar baudžiamas už nusikaltimą, už kurį jis yra

išteisintas arba nuteistas galutiniu nuosprendžiu pagal konkrečios šalies įstatymą ar baudžiamąjį procesą²⁸.

Konstitucijos 31 straipsnio 5 dalyje nustatyta: „Niekas negali būti baudžiamas už tą patį nusikaltimą antrą kartą.“ Taigi šioje Konstitucijos nuostatoje ir tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintas *non bis in idem* principas baudžiamosios teisės prasme reiškia draudimą bausti už tą pačią nusikalstamą veiką asmenį antrą kartą. Šis principas nurodo ir esminę patraukimo baudžiamojon atsakomybėn sąlygą, kad asmuo nebūtų buvęs anksčiau už tą pačią veiką patrauktas baudžiamojon atsakomybėn ir už ją nubaustas. Akivaizdu, kad *non bis in idem* principo turinys visiškai sutampa su baudžiamosios atsakomybės turiniu.

Minėtas principas nepaneigia galimybės už tą pačią nusikalstamą veiką asmeniui taikyti ne vieną, bet daugiau baudžiamojo įstatymo numatytų poveikio priemonių, pavyzdžiui, bausmę ir baudžiamojo poveikio priemonę (turto konfiskavimą). *Non bis in idem* principas taip pat nereiškia, kad priimtas išteisinamasis ar apkaltinamasis nuosprendis negali būti skundžiamas apeliacine ar kasacine tvarka. Vertinant šį principą svarbu atsižvelgti, ar teismo nuosprendis yra įsiteisėjęs, ar ne. Tik visiškai įsiteisėjęs teismo nuosprendžiui galime teigti, kad bylos atnaujinimas tais pačiais pagrindais, ar dar kartą vykdomas asmens patraukimas baudžiamojon atsakomybėn dėl tos pačios veikos yra aiškus *non bis in idem* principo pažeidimas. Šiuo požiūriu paminėtina Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolo Nr. 7, iš dalies pakeisto protokolu Nr. 11 nuostata, kad net ir esant įsiteisėjusiam teismo nuosprendžiui, nedraudžiama atnaujinti asmens persekiojimo už tą pačią veiką pagal tos valstybės įstatymus ir baudžiamąjį procesą tais atvejais, „Kai iškyla nauji ar naujai paaiškėję faktai ar nustatomos esminės ankstesnio proceso klaidos, galėjusios turėti reikšmės bylos baigčiai“²⁹.

Paminėtina ir tai, kad *non bis in idem* principas nedraudžia asmens persekioti ir nubausti už tą pačią nusikalstamą veiką, jeigu dėl tos veikos jo atžvilgiu buvo pradėtas teisinis persekiojimas, tačiau tas persekiojimas buvo nutrauktas nepagrįstais arba neteisėtais pagrindais.

Teisinėje praktikoje daugiau reikšmės turi klausimas dėl kitais įstatymais numatytos atsakomybės – civilinės, drausminės, administracinės – realizavimo, kai atsakomybės pagrindą sudaro nusikalstama veika, už kurią asmuo patraukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Reikėtų sutikti su Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaro autorių nuomone, kad asmens nuteisimas už padarytą nusikalstamą veiką iš esmės nedraudžia spręsti kitos, su šia nusikalstama

²⁸ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Valstybės žinios, Nr. 77-3288, 2002.

²⁹ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7 (1950 m. lapkričio 4 d.). Valstybės žinios, 2000, Nr. 96-3016.

veika susijusios atsakomybės klausimų. Jokiu būdu negalime teigti, kad realizavus baudžiamąją atsakomybę negali iškilti civilinės ar drausminės atsakomybės klausimai³⁰.

Vertinant *non bis in idem* principo požiūriu, sudėtingesnis yra baudžiamosios ir administracinės atsakomybės santykis. Šiuo atveju būtina atsakyti, ar nubaudus asmenį administracine nuobauda galima vėliau dėl to paties fakto pradėti ikiteisminį tyrimą, pripažinti jį kaltu ir paskirti bausmę. Atsakymą į šį klausimą galima rasti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. lapkričio 13 d. nutartyse (pavyzdžiui, Nr. 2K-863/2001)³¹ ir iš dalies Administracinių teisės pažeidimų kodekso (toliau ATPK) 9 straipsnio 2 dalyje. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas minėtoje nutartyje pažymėjo, kad tai, jog kasatorė už tą pačią veiką nubausta administracine tvarka, nėra pagrindas nutraukti baudžiamąją bylą, nes to nenumato Baudžiamojo proceso kodeksas. *Non bis in idem* suvokimo prasme svarbi yra Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. balandžio 29 d. išnagrinėta kasacinė byla pagal nuteistojo S. N. kasacinį skundą dėl Šiaulių miesto apylinkės teismo 2001 m. gruodžio 5 d. nuosprendžio ir Šiaulių apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. gruodžio 19 d. nutarties. Tenkindama kasacinį skundą, teisėjų kolegija savo nutartyje pažymėjo, jog baudžiamojo kodekso reguliavimo sritis yra nusikalstamos veikos ir baudimas už jas. Šio kodekso nuostatos tiesiogiai draudžia du kartus bausti už tą pačią nusikalstamą veiką, kai tuo tarpu administraciniai teisės pažeidimai nėra nusikaltimai. Pagal susiklosčiusią teisinę tradiciją pavojingos veikos Lietuvos teisėje skirstomos į nusikalstamas veikas ir administracinius teisės pažeidimus. Nusikalstamos veikos yra baudžiamosios teisės ir Baudžiamojo kodekso reguliavimo dalykas, o administraciniai teisės pažeidimai – administracinės teisės ir Administracinių teisės pažeidimų kodekso reguliavimo dalykas. Taigi iš pirmo žvilgsnio baudžiamasis įstatymas lyg ir nedraudžia traukti baudžiamojon atsakomybėn ir bausti asmenį, kuris už tą pačią veiką buvo patrauktas administracinėn atsakomybėn ir nubaustas administracine nuobauda. „Kita vertus, tarp administracinių teisės pažeidimų ir nusikalstamų veikų yra daug bendra. Ir administracinė, ir baudžiamoji atsakomybė neretai nustatoma iš principo už tas pačias veikas. Kriterijus, atibojantis nusikalstamas veikas nuo administracinių teisės pažeidimų yra tam tikri papildomi požymiai, kuriuos įstatymų leidėjas panaudoja konstruodamas nusikalstamų veikų sudėtis. Tie požymiai dažniausiai susiję su veikos padariniais, veikos dalyko ypatumais ar kitais veiką apibūdinančiais požymiais. Be to, administracinių teisės pažeidimų teisę ir baudžiamąją teisę jungia tai, kad ir už nusikalstamas veikas, ir už administracinius teisės pažeidimus yra baudžiama. Nubaudimas yra bendras abiejų teisės šakų reguliavimo metodas. Todėl ATPK 9 str. 2 d. formuluoja nuostatą, kad administracinė

³⁰ Abramavičius, A., Čepas, A. ir kt., *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 30.

³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-863/2001. Teismų praktika, Nr.16, 2001, p. 240-241.

atsakomybė už šiame kodekse numatytus teisės pažeidimus atsiranda, jeigu savo pobūdžiu šie pažeidimai pagal galiojančius įstatymus neužtraukia baudžiamosios atsakomybės. Ši nuostata iš esmės draudžia bausti administracine tvarka asmenis, kurių veikoje yra nusikalstamos veikos požymiai. Tuo tarpu BK 2 str. 6 d. draudžia dvigubą baudimą tik dėl nusikalstamų veikų. Kadangi baudžiamoji ir administracinių teisės pažeidimų teisė yra skirtingos teisės šakos, ir jų normos formuluojamos skirtinguose Kodeksuose, natūralu, kad Baudžiamasis kodeksas nereguliuoja baudimo dėl skirtingų teisės pažeidimų rūšių klausimų³².

Vadinasi, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nelaiko administracinės nuobaudos ir kriminalinės bausmės paskyrimo už tą pačią veiką *non bis in idem* principo pažeidimu. Tai ganėtinai pagrįsta nuomonė, kadangi administracinės ir baudžiamosios atsakomybės pobūdis ir pagrindai yra skirtingi. Galima tokia situacija, kai asmeniui padarius veiką už kurią jis būtų baustinas (ir būna nubaustas) administracine tvarka, vėliau atsiranda pasekmės dėl kurių veika įgauna nusikalstamos veikos požymius ir už ją asmuo turi būti baudžiamas baudžiamąja tvarka. Nelogiška būtų nebausti asmens už nusikalstamos veikos padarymą tik todėl, kad jis buvo baustas administracine nuobauda už tą pačią veiką dar tuomet kai ji neturėjo nusikalstamos veikos požymių. Kita vertus, jei asmeniui visų pirma atsiranda baudžiamoji atsakomybė, o tik po to sprendžiamas administracinės atsakomybės klausimas, galima tokius atvejus traktuoti kaip *non bis in idem* principo pažeidimą. Tokia išvada galima atsižvelgiant į tai, kad baudžiamoji atsakomybė yra griežtesnė atsakomybės rūšis nei administracinė ir asmuo jau būna nubaustas griežčiau, todėl nebėra tikslo dar kartą jį bausti už tą pačią veiką, tik šį kartą švelniau.³³ Ši išvada išplaukia ir iš minėtos ATPK 9 straipsnio 2 dalies nuostatos, kad „administracinė atsakomybė už šiame kodekse numatytus teisės pažeidimus atsiranda, jei savo pobūdžiu šie pažeidimai pagal galiojančius įstatymus neužtraukia baudžiamosios atsakomybės“³⁴. Taigi būtent ši nuostata leidžia manyti, kad kilus klausimui, kuri atsakomybės rūšis turi būti taikoma, turėtų būti taikoma tik baudžiamoji atsakomybė³⁵.

³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. Nr. 2K - 322/2003. Prieiga per internetą: <http://www.lat.lt>.

³³ Šis klausimas galėtų būti plačiau nagrinėjamas visų pirma per bausmės tikslų analizę.

³⁴ Administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Valstybės žinios, Nr.1-1, 1985.

³⁵ Kadangi Lietuva pripažįsta Europos žmogaus teisių teismo jurisdikciją, didžiulę reikšmę Lietuvos teismų praktikai turi šio principo aiškinimas remiantis analogiškų bylų sprendimais Europos žmogaus teisių teisme. Antai *Franz Fischer prieš Austriją* byloje (2001 08 29) buvo nustatyta, kad pareiškėjas vairuodamas automobilį girtas partrenkė dviratinkiną, kuris nuo sužalojimų mirė. Administracinės valdžios institucija pripažino pareiškėją kaltu dėl keleto kelių transporto taisyklių pažeidimų, tarp jų ir dėl vairavimo apsvaigus nuo alkoholio, ir dėl šio pažeidimo remdamasis 1960 m. Kelių transporto akto 5(1) ir 99 (1)(a) straipsniais paskyrė pareiškėjui 9000 Austrijos šilingų baudą ir 9 dienų laisvės atėmimo bausmę. Vėliau regiono žemės teismas dėl to paties įvykio pripažino pareiškėją kaltu ir nuteisė pagal Austrijos Baudžiamojo kodekso 81 str. 2 d. už neatsargų mirties sukėlimą būnant neblaiviam 6 mėnesiams laisvės atėmimo. Pareiškėjas kreipėsi į Europos žmogaus teisių teismą teigdamas, kad buvo pažeistos Konvencijos 7 Protokolo 4 str. nuostatos dėl dvigubo nubaudo už tą pačią veiką draudimo. Teismas pripažino, kad minėtu atveju buvo pažeistos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos Konvencijos 7 Protokolo 4 str. nuostatos dėl dvigubo nubaudo draudimo. Žmogaus teisių teismas konstatavo, kad reikia skirti atvejus, kai viena veika sudaro idealiąją kelių teisės

Paminėtina taip pat reikšminga Konstitucinio Teismo pozicija dėl *non bis in idem* principo taikymo nusikalstamų veikų pakartotinumui atvejais. Savo nutarime dėl Administracinių teisės pažeidimų kodekso 163² straipsnio (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 5 dalies atitikties Konstitucijai teismas konstatavo: „Taigi konstitucinis principas *non bis in idem* nereiškia, kad įstatymu negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad asmens, jau bausto už teisės pažeidimą, vėl padarytas toks pat teisės pažeidimas būtų kvalifikuojamas pagal kitą tos pačios teisės šakos normą, numatančią formaliai kitą teisės pažeidimą, o asmeniui už tokią pat pakartotinai padarytą teisei priešingą veiką būtų taikoma kitokia, griežtesnė sankcija nei asmeniui, padariusiam tokią veiką pirmąkart. Toks įstatyme nustatytas teisinis reguliavimas, kai tam tikros rūšies teisės pažeidimo pakartotinis padarymas (tos pačios arba kitos įstatyme nurodytos tos pačios teisės šakos nuostatos pažeidimas) yra traktuojamas kaip formaliai kitą teisei priešingą veiką kvalifikuojanti aplinkybė, kuri lemia, kad asmuo gali būti traukiamas kitokiu, griežtesnėn teisiniu atsakomybėn, t. y. jam už šį teisės pažeidimą gali būti taikoma kitokia, griežtesnė sankcija – skiriama kitokia, griežtesnė bausmė arba nuobauda nei asmeniui, padariusiam tokią pat veiką pirmąkart, nevertintinas kaip sudarantis teisinę prielaidą asmenį antrąkart bausti už tą pačią veiką – anksčiau padarytą teisės pažeidimą.“³⁶ Tačiau įstatymų leidėjas negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad traukiant asmenį baudžiamojon atsakomybėn už pakartotinai padarytą nusikalstamą veiką pakartotinumai (aptariamuoju aspektu) būtų traktuojamas ir kaip nusikalstamą veiką kvalifikuojanti aplinkybė, ir kaip teisinę atsakomybę už šią veiką sunkinanti aplinkybė. Toks teisinis reguliavimas pažeistų *non bis in idem* principą. Pabrėžtina, kad iš esmės Lietuvos teismai laikosi šio principo nuostatų ir jas vykdo³⁷. Tačiau gali

pažeidimų sutaptį (byla Oliveira prieš Šveicariją), nuo atvejų, kai viena veika atitinka kelių teisės pažeidimų sudėtis, kurios skiriasi tik tuo, kad vieno iš teisės pažeidimų sudėtis numato papildomus požymius, apsprendžiančius veikos baudžiamumą (byla Gradinger prieš Austriją). Tais atvejais, kai sprendimai dėl nubaudo už skirtingų rūšių teisės pažeidimus, padarytus viena veika, laiko prasme buvo daromi vienas po kito, t.y. paskesnis sprendimas daromas jau esant ankstesniam sprendimui, Teismas turi kreipti dėmesį į tai, ar esminiai šių teisės pažeidimų požymiai nėra tie patys. Teismas išanalizavęs padaryto teisės pažeidimo aplinkybes ir įstatymų, kurie buvo taikyti pareiškėjui turinį, priėjo išvadą, kad dėl tos pačios veikos byla buvo nagrinėjama ir pareiškėjas buvo nubaustas du kartus, kadangi administracinis teisės pažeidimas -vairavimas esant neblaiviam, numatytas Kelių transporto akto 5(1) str. ir 99(1) str. ir Baudžiamojo kodekso 81 str. 2 d. numatyta nusikaltimo sudėtis savo esminiais veikos požymiais nesiskiria.

Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad valstybės narės yra laisvos nustatyti, už kurį iš dviejų teisės pažeidimų turi būti persekiojama, ir pripažino, kad Austrijos teisinė situacija po sprendimo *Gradinger* byloje pasikeitė, tačiau nagrinėjamu metu pareiškėjas buvo persekiojamas ir nubaustas už abu tuos pačius esminius elementus turinčius teisės pažeidimus, taigi Konvencijos protokolo Nr. 7 4 straipsnis buvo pažeistas. Europos žmogaus teisių teismo sprendimas byloje *Franz Fischer prieš Austriją (Pareiškimo Nr. 37950/97)* santrauka. Prieiga per internetą: http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=26591.

³⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 163(2) straipsnio (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 5 dalies ir šio straipsnio (2003 m. liepos 4 d. redakcija) 6 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 2005, Nr. 134-4819.

³⁷ Pavyzdžiui, Sprendime dėl pareiškimo priimtimumo byloje *Ščiukina prieš Lietuvą (Pareiškimo Nr. 19251/02)* Europos Žmogaus Teisių Teismas nepriėmė peticijos nagrinėjimui, nes pareiškėjos bylos aplinkybėmis jam nereikėjo spręsti, ar buvo laikomasi *non bis in idem* principo, saugomo pagal Konvencijos protokolo Nr. 7 4 straipsnį. Teismas konstatavo, kad, net jeigu pareiškėja vis dar gali teigti esanti Konvencijos pažeidimo auka 34 straipsnio prasme, ji neišnaudojo vidaus teisinės gynybos priemonių. Todėl Teismas nusprendė, kad ši pareiškimo dalis atmetina pagal Konvencijos 35

kilti problemų dėl šio principo taikymo Europos Sąjungos valstybių jurisdikcijoje. *Non bis in idem* principas neišvengiamai suponuoja valstybių narių tarpusavio pasitikėjimą viena kitos baudžiamosios teisės sistemomis. Valstybė narė turėtų pripažinti kitose valstybėse narėse galiojančios baudžiamosios teisės taikymą net tuo atveju, kai pritaikius jos pačios nacionalinę teisę rezultatas būtų kitoks.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje ir Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte įtvirtinta, kad valstybės neprivalo šį principą taikyti užsienyje priimtiems nuosprendžiams. Reikėtų pritarti literatūroje išsakytoms mintims, kad besąlygiškas šio principo pripažinimas tarptautiniu lygiu būtų tam tikra galimybė asmeniui išvengti atsakomybės bei suverenios valstybės teisės realizuoti savo baudžiamąją jurisdikciją paneigimas. Lietuva turėtų pripažinti užsienio valstybių teismų priimtus nuosprendžius, kai atitinkamai užsienio valstybei buvo perduotas kaltinamasis (nuteistasis) ar (ir) baudžiamasis persekiojimas, pateiktas prašymas asmenį teisti pagal prašomosios valstybės įstatymus arba sutikimas įvykdyti užsienio valstybės teismo priimtą nuosprendį Lietuvoje³⁸.

Išvados

Baudžiamajai atsakomybei atsirasti ir jai realizuoti yra reikšmingi tiek bendrieji, tiek ir specialieji principai. Būdami tarpiai susiję jie sudaro vieningą principų sistemą.

Vadovaujantis principu „*nullum crimen, nulla poena sine lege*“ asmuo gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn tik už tokią veiką, kuri jos padarymo metu buvo numatyta baudžiamajame įstatyme kaip nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas, draudžiama taikyti asmeniui griežtesnę bausmę nei nustatyta įstatyme, galiojusiame veikos padarymo metu. Šio principo pagrindu baudžiamajai atsakomybei keliami šie pagrindiniai reikalavimai: *nullum crimen sine lege certa* – nusikalstama veika ir dėl jos padarymo kylantys padariniai privalo būti maksimaliai aiškiai ir tiksliai aprašyti įstatyme; *nullum crimen sine lege praevia* draudžiamas atgalinis baudžiamojo įstatymo veikimas, t. y. galioja bendra nuostata *lex retro non agit*, išskyrus tuos atvejus, kai įstatymas šalina atsakomybę ar švelnina bausmę (*lex benignior retro agit*); *nullum crimen sine lege stricta* – draudžiama taikyti analogiją, taip pat plečiamąjį įstatymo aiškinimą, kuriuo yra sunkinama subjekto teisinė padėtis; *nullum crimen sine lege scripta* – baudžiamoji teisė yra rašytinė teisė, todėl draudžiama taikyti sunkinančią subjekto padėtį paprotinę teisę.

straipsnio 1 ir 4 dalis. Sprendimo dėl priimtumo byloje Ščiukina prieš Lietuvą santrauka. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimų santraukos http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=34168

³⁸ Čepas, A., „*Non bis in idem* taisyklė kaip ekstradicijos leistinumų sąlyga“. *Teisė*, 2002, Nr. 44; Nevera, A., „Valstybės baudžiamoji jurisdikcija ir užsienyje priimtų nuosprendžių pripažinimas Lietuvoje“. *Jurisprudencija*, 2003, Nr. 38(30).

Kalto asmens atsakomybės principas apibrėžia būtinas sąlygas baudžiamajai atsakomybei atsirasti. Nors šio principo taikymo būtinumą pabrėžia ir tarptautiniai dokumentai, tačiau jo taikymas nacionalinėje baudžiamosioje teisėje yra nevienareikšmis. Juridinių asmenų atsakomybės nustatymo klausimai leidžia abejoti, ar vienas svarbiausių baudžiamosios atsakomybės principų gali būti taikomas visa apimtimi ir be išlygų.

Asmeninės atsakomybės ir bausmės individualizacijos principas yra vienas svarbiausių baudžiamosios atsakomybės principų, kurio vykdymas iš esmės turėtų užkirsti kelią bet kokioms grupinėms represijoms. Atsiradus juridinių asmenų baudžiamajai atsakomybei šis principas tapo kontraversišku. Būtina atsižvelgti į tai, kad baudžiant juridinį asmenį visuomet nukenčia to juridinio asmens akcininkai arba dalininkai, dažniausiai neturintys nieko bendro su padaryta nusikalstama veika.

Atsakomybės neišvengiamumo principo svarbą šiandien pripažįsta daugelis baudžiamosios teisės specialistų. Tačiau šiuo metu Lietuvoje dėl padarytų nusikalstamų veikų latentiškumo jis yra daugiau deklaratyvus nei realiai veikiantis.

Draudimo bausti už tą pačią veiką du kartus (*non bis in idem*) principo taikymas problemiškausias vertinant baudžiamosios ir administracinės atsakomybės santykį. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nelaiko administracinės nuobaudos ir kriminalinės bausmės paskyrimo už tą pačią veiką *non bis in idem* principo pažeidimu. Tai ganėtina pagrįsta nuomonė, kadangi administracinės ir baudžiamosios atsakomybės pobūdis ir pagrindai yra skirtingi.

LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai

1. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7 (1950 m. lapkričio 4 d.). Valstybės žinios, 2000, Nr. 96-3016.
2. Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos Statutas (priimtas 1998 m. liepos 17 d. Jungtinių Tautų diplomatinėje įgaliotųjų atstovų konferencijoje). Valstybės žinios, Nr. 49-2165, 2003.
3. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Valstybės žinios, Nr. 77-3288, 2002.
4. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Valstybės žinios, Nr. 68-2497, 2006.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992 m. spalio 25 d.). *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.
6. Administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Valstybės žinios, Nr.1-1, 1985.
7. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741.
8. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.
9. Уголовный кодекс Российской Федерации. Официальный текст. Москва: Омега-Л, 2004.

10. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Franz Fischer prieš Austriją* (Pareiškimo Nr. 37950/97) santrauka. Prieiga per internetą: http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=26591.
11. Sprendimo dėl priimtumo byloje Ščiukina prieš Lietuvą santrauka. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimų santraukos http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=34168.
12. Byla Daktaras prieš Lietuvą (Pareiškimo Nr. 42095/98) Sprendimas. Strasbūras 2000 m. spalio 10 d. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai bylose prieš Lietuvos Respubliką 1997 01 01–2001 01 01. 1 leidim. Teisinės informacijos centras, 2002.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos konstitucijai“. Valstybės Žinios, Nr.1-7, 2005.
14. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 163(2) straipsnio (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 5 dalies ir šio straipsnio (2003 m. liepos 4 d. redakcija) 6 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 2005, Nr. 134-4819.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-863/2001. Teismų praktika, Nr.16, 2001.
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. Nr. 2K - 322/2003. Prieiga per internetą: <http://www.lat.lt>.
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-260/2006. Prieiga per internetą: <http://www.lat.lt>

Specialioji literatūra

1. Abramavičius, A., Čepas, A., Drakšienė, A. ir kt., *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis*. 3 leid. Vilnius: Eugrimas, 2001.
2. Abramavičius, A., Čepas, A. ir kt., *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
3. Bekarija, Č. *Apie nusikaltimus ir bausmes*. Vilnius: Mintis, 1992.
4. Berger, V., *Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija*. Vilnius: Pradai, 1997.
5. Berman, H. J., *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999.
6. Čepas, A., „*Non bis in idem* taisyklė kaip ekstradicijos lestinimo sąlyga“. *Teisė*, 2002, Nr. 44.
7. Drakšienė A., Drakšas R. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė*. 2 leid. Vilnius: Eugrimas, 2008
8. Jankauskas, K., „Teisės principų samprata ir jų formulavimo teisės aktuose ypatumai“. *Jurisprudencija*, 51(43), 2004.
9. Justickis, V., *Kriminologija. I dalis*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2001.
10. Kūris, E., „Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje“. Konferencijos „Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje“ medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2002.
11. Nevera, A., „Valstybės baudžiamoji jurisdikcija ir užsienyje priimtų nuosprendžių pripažinimas Lietuvoje“. *Jurisprudencija*, 2003, Nr. 38(30).

12. Pavilionis, V., „Lietuvos Baudžiamųjų įstatymų reforma Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos kontekste. Lietuvos teisės kūrimo principai“. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 1995.
13. Sinkevičius, E., „Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė pagal 2000 m. Lietuvos Respublikos Baudžiamąjį kodeksą ir jos sąlygos“. *Teisė*, 48, 2003.
14. Švedas, G., „Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvos Respublikoje 1995-2004 metais“. *Teisė*, 56, 2005.
15. Verbot täterbelastenden Gewohnheitsrechts. Prieiga per internetą: <http://www.nullapoena.de>
16. Келина, С.Г., Кудрявцев, В.Н., *Принципы советского уголовного права*. Москва: Наука, 1988
17. Ллойд, Д., *Идея права. Репрессивное зло или социальная необходимость*. Москва: Югона, 2002.
18. Хропанюк, В. Н., *Теория государства и права*. Москва: Омега-Л, 2006.